

Večina srednjeveških samostanov starejših redov: benediktincev, cistercijancev in kartuzijanov, ni imela samo značaja duhovnih ustanov, ampak se je s svojimi večkrat ogromnimi posestmi, ki so jim jih poklanjali njeni ustanovitelji, ter z zemljo, ki si jo je pridobila z darovnicami in nakupi, uvrščala tudi med zemljiške gospode. Ta dvojnost značaja samostanov se nujno kaže tudi v samostanskem arhivskem gradivu. Samostanski dokumenti se namreč delé na dokumente, ki zadevajo tako imenovana spiritualia, to je duhovno plat samostana, in na tiste, ki se nanašajo na temporalia, to je na zadeve samostanskega gospodarstva.

Ker so samostani s svojimi dokumenti, ustanovnimi listinami, darovnicami, privilegijskimi in drugimi listinami, z urbarji, gorninskimi in desetinskimi ter drugimi registri dokazovali, uveljavljali in branili svoje pravice in iz njih izviraajoče dohodke ter ugodnosti, so te dokumente vsekakor zvesto čuvali in hranili. Od ohranjenosti zlasti darovnic in privilegijskih listin je bilo mnogokrat odvisno, ali bo neka posest ostala v rokah samostana in ali mu bo dano nemoteno uživati poklonjene mu privilegije, od česar je bila seveda odvisna prosperiteta samostana. Kot nam mnogi primeri kažejo, je marsikateri samostan kljub ohranjenim dokumentom večkrat le s težavo branil svoje pravice, posebno še pred mogočnimi in zemlje lačnimi fevdalci. O skrbi konventov za dokumente kaže tudi to, da so dali takoj izdelati transumpt listin, katerih pergament ali pa pečat je bil le malo poškodovan.¹ Popolnoma razumljivo nam je

torej dejstvo, da so komisije za ukinitvev samostanov v 18. stoletju našle v arhivih večine notranjeavstrijskih samostanov predvsem spise privatno-pravnega značaja, privilegijske listine in darovnice ter pogodbe in tem podobne dokumente.²

Samostani so za hrambo svojih dokumentov namenili ponavadi najbolj varne prostore v samostanskem poslopju. Večkrat so to prostori pod kamnitimi oboki, z debelimi zidovi, z železom okovanimi vrati in z rešetkami zastrtimi okni. V takih prostorih, ki so bili lahko obenem tudi zakristije in zakladnice, so npr. benediktinci v Dalmaciji v srednjem veku shranjevali poleg spisov tudi denar. Pomembne spise in listine ter denar pa so v takih prostorih pogosto dajali še v skrinje in blagajne, katerih ključ je imel opat in konvent ter mesto in samostanski prokuratorji.³ Samostani so svoje dokumente shranjevali tudi v prostorih, namenjenih za shranjevanje knjig. Tak prostor so imeli vsi samostani starejših redov, saj so se držali načela, ki ga je okrog leta 1170 izoblikoval Gottfried von Saint-Barbe-en-Auge: »Claustrum sine armario quasi castrum sine armamentario«.⁴

Ker so redovna pravila cistercijanov zahtevala v srednjem veku od vseh svojih samostanov enotnost tudi glede razporeditve in namembe prostorov v samostanskem poslopju, je tej zahtevi moral vsekakor zadostiti tudi kostanjeviški samostan.⁵ Sami samostanski dokumenti nam o arhivu za obdobje srednjega veka žal ne povedo prav ničesar. Nekaj podatkov, sicer precej skromnih, pa nam za

Pogled na samostanska poslopja, na cerkev, mlin in del samostanskega zidu pred drugo svetovno vojno

obdobje 17. in 18. stoletja dajejo samostanski inventarji, ki jih je po nalogu deželnega kneza sestavila od njega določena komisija po smrti vsakega opata in ki jih je ob izročitvi premičnin izročila novo izvoljenemu opatu. Iz omenjenih inventarjev je razvidno, da so se pomembnejše listine, med njimi tudi ustanovna listina, in tisti dokumenti, ki so se še potrebovali v operativi, hranili v opatovi sobi v posebni skrinji ali predalčni omari ali pa kar v predalu opatove pisalne mize. Tako izvemo iz inventarja, ki ga je sestavila komisija 1. marca 1621. leta po smrti opata Gregorija Alexija, da je ta hranil v omari svoje sobe 36 listin in spisov za čas od leta 1613 do leta 1620, torej iz časa svoje prelature in prelature predhodnika Jurija Urbaniča. Ista komisija pa je našla tudi v samostanski hiši v Ljubljani devet samostanskih spisov za čas od leta 1616 do leta 1619. Omenjene spise je opat hranil v posebni beli skrinji.⁶ V inventarnem popisu, ki ga je komisija napravila 18. maja leta 1631 po smrti opata Andreja, najdemo tudi nekaj dolžnih pism iz leta opatove smrti, ki jih je ta hranil v predalu svoje pisalne mize.⁷ Tudi inventarni popis po smrti opata Roberta Knoppa iz leta 1703 vsebuje vrsto listin in spisov predvsem iz časa njegovega vodstva opatiije. Opat je dokumente hranil v svoji sobi v predalih svojega pohištva.⁸

Čeprav iz samostanskih dokumentov ne izvemo nič o preostalem samostanskem arhivskem gradivu in o prostoru, v katerem se je gradivo hranilo, pa lahko domnevamo, da je veljala tudi za kostanjeviški samostan podobna praksa kot pri drugih sorodnih samostanih, da so namreč listine in spise ter druge dokumente, ki jih niso več potrebovali, odlagali na posebej za to določeno in pred požarom varno mesto, ali pa kar v prostor, ki je bil namenjen za shrambo knjig.

Četudi nimamo iz kostanjeviškega samostana v razliko od stiškega ohranjene nobene kronike samostana in čeprav nam manjka danes veliko darovnic za posesti, ki jih je samostan imel, pa se moramo kljub vsemu čuditi, da se nam je ohranilo toliko starejšega gradiva in celo urbar iz sredine 14. stoletja, kar za slovenska tla ni ravno tako pogost pojav, če pomislimo, na kako zelo izpostavljenem mestu je kostanjeviški samostan stal. Stal je namreč na tistem delu slovenske zemlje, ki je bil v srednjem veku izpostavljen najrazličnejšim sovražnim vpadom in pustošenjem, pozneje pa pustošenjem Turkov in Uskokov.⁹ Samostanu ni prizanašal tudi ogenj, tako sredi 16. stoletja in za opata Leopolda Busettha okoli leta 1760, ko je nedvomno uničil marsikateri za zgodovino pomemben dokument.¹⁰ Tudi čas, ko je bil konvent tako rekoč pra-

zen, tako npr. v drugi polovici 15. stoletja, ko je bil v samostanu en sam menih, je gotovo pripomogel k odtujitvi in uničenju arhivskega gradiva¹¹

Medtem ko imamo za mnoge samostane ohranjene kataloge za samostansko arhivsko gradivo, da v primeru kostanjeviškega samostana tega nimamo, pač pa imamo ohranjeno precejšnje število prepisov predvsem iz 18. stoletja. V samostanu so tedaj prepisali predvsem najpomembnejše in najstarejše listine. Vemo pa, da je notranjeavstrijska vlada v skladu s cesarsko resolucijo ddo. 1706, marec 27., Dunaj, z ukazom ddo. 1706, april 14., Gradec, naročila vsem škofijam, samostanom in opatom, da predložijo v redu spisane kataloge svojih bibliotek, vseh pomembnejših dokumentov, deželnoknežjih privilegijev, rokopisov ter seznam vseh za starejšo kot tudi za novejšo zgodovino pomembnih spisov. Ker kostanjeviški samostan tega ni opravil, ga je vlada v tej zadevi opomnila z dopisom ddo. 1706, oktober 23. ter mu naročila, naj kataloge izroči deželnemu glavarju na Kranjskem.¹² Ni pa nam znano, v kolikšni meri je samostan te kataloge v resnici napravil in predložil.

Z ukinitvijo samostanov pod Jožefom II. je za samostansko arhivsko gradivo napočil nov

Faksimile naslovne strani samostanskega inventarja iz leta 1786 (Arhiv Slovenije)

čas. Odslej je bilo od dvornih dekretov ter vestnosti in poštenosti ljudi, ki so sestavljali komisije za ukinitvev samostanov, odvisno, kako se bo arhivsko gradivo ohranilo. O tem, kako se je ob ukinitvi samostanov in po njej ravnalo z duhovnimi zakladi razpuščenih samostanov, običajno pisci postavljajo dvoje nasprotujočih si trditvev. Eni namreč tožijo nad vandalizmom komisij za ukinitvev samostanov in sploh uradnikov, ki so imeli opravka s kulturno dediščino teh samostanov; tožijo nadalje o tem, da niti cesar niti njegovi uradniki za to kulturno dediščino niso imeli posluha, da je bilo veliko stvari pokradenih in da se je marsikateri član ukinitvenih komisij okoristil na račun svoje službe. Pisci tudi trdijo, da je bilo arhivsko gradivo večinoma za smešno nizko ceno prodano ter se navaja primer, ko je eden izmed komisarjev poročal na Dunaj, da knjigovezi ne marajo kupiti papirja, ki je bil naprodaj, s trditvijo, da je zanje neporaben.¹³ Drugi pisci pa o ravnanju s samostanskimi kulturnimi zakladi trdijo ravno nasprotno. Kot dokaz svoji trditvi navajajo vrsto dvornih dekretov, ki dokazujejo, da se je vlada na moč trudila, da bi se ohranili znanstveni in umetniški zakladi samostanov. Tako je bilo npr. gubernijem že pred ukinitvijo samostanov ukazano, da naj pazijo prav posebno na stare knjige in rokopise, da se reči ne bodo raznesle, kot se je to zgodilo pri jezuitskih samostanih.¹⁴

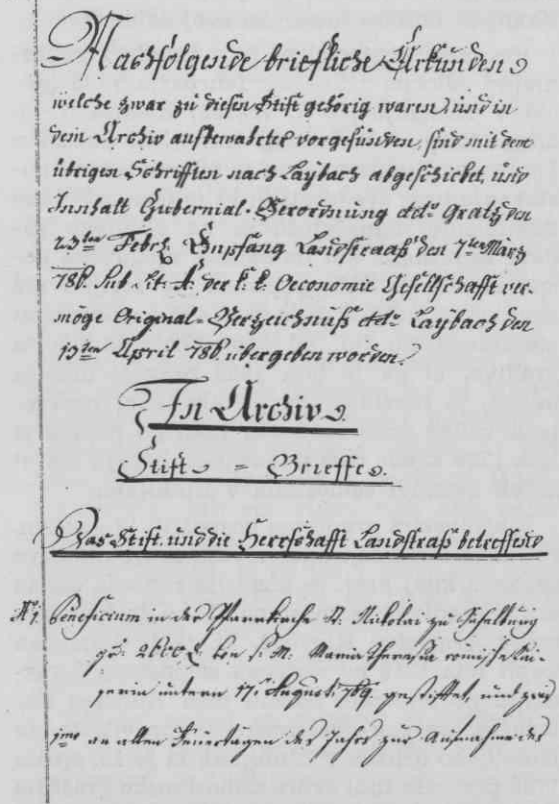
Kar zadeva samostanske biblioteke, je bilo določeno, da komisarji knjižnico pregledajo in vse knjige ter stare kodekse natančno popišejo ter jih hranijo na varnem mestu. Z reškriptom, datiranim 23. septembra 1782, pa je Jožef II. odredil, da morajo komisarji knjige in kodekse izročiti javnim univerzitetnim oziroma licejskim bibliotekam dežele, le dvorna knjižnica na Dunaju si sme izbrati, kar si želi.¹⁵ Za dokumente in druge spise pa je bilo določeno takole: dokumenti, ki zadevajo samostansko upravo, naj se izroče upravi komornih posesti, ostalo pa naj se izroči deželi. Arhivov naj bi tudi ne pregledoval kak duhoven, temveč nekdo, ki se na arhivsko gradivo spozna in je takemu delu tudi dorasel.¹⁶

Po trditvah S. Laschitzerja pa ne kaže pri-trjevati niti tistim, ki trde, da se je s kulturnimi zakladi ukinitvenih samostanov postopalo barbarsko in brez vsake odgovornosti, niti onim, ki trde, da so cesar, vlada in njegovi uradniki storili prav vse, da bi bili kulturni spomeniki ohranjeni. Izdana je bila sicer vrsta dvornih dekretov, in to v dobri veri, da se kulturna dediščina samostanov ohrani, toda mnogi izmed njih niso bili učinkoviti ali pa se niso izvajali, oziroma le površno in z nedoslednostjo. Gotovo so se doga-

jale mnge nepravilnosti, vendar posameznih primerov ne kaže posploševati. Laschitzer nadalje trdi, da večina piscev ne upošteva dejstva, da so se samostani ukinjali v različnih okoliščinah in da prezro dejstvo, da se je treba spričo več ali manj kompliciranega upravnega organizma ozirati na različne faktorje, ki so delovali ob ukinitvi samostanov, in da vse nepravilnosti ne izvirajo vedno iz istega vzroka.¹⁷

Ko je cesar z dekretom z dne 2. oktobra 1785 ukazal notranjeavstrijskemu guberniju, da prične z ukinitvijo tistih samostanov, ki so bili že na seznamu za ukinitvev, je bila s tem nadaljnja usoda kostanjeviškega samostana zapečaten.¹⁸ Samostan je bil ukiniten z dekretom z dne 5. decembra 1785 in 3. januarja naslednjega leta je prišel v samostan komisar Janez Nepomuk Ursini pl. Blagay z računovodjem deželnih stanov Filipom Jakobom Elsnerjem in razglasil ukinitvev samostana menihom, ki so s svojim zadnjim opatom Aleksandrom Hallerjem pl. Hallersteinom živeli tod še pet mesecev.¹⁹

Komisija je v skladu s svojo nalogo do 11. januarja popisala vso samostansko dominikalno posest ter vse samostanske premičnine. Popis samostanskega inventarja je bil zelo podroben in natančen.²⁰ Popisane so bile tudi vse knjige in arhivalije in to bodisi posamez-

Faksimile strani iz samostanskega inventarja iz leta 1786 (Arhiv Slovenije)

ne enote ali pa serije, pri katerih je bilo včasih povedano tudi število posameznih arhivskih enot. Popolnoma razumljivo je, da v popisu arhivalij na primer ne najdemo zabeleženih nekaterih starejših in pomembnejših listin in celo urbarjev, tako urbarja iz 14. stoletja ter onih iz leta 1547, 1572, 1625 in 1660—1670, če upoštevamo, koliko je samostan imel premičnin, ki jih je morala komisija v razmeroma kratkem času popisati.²¹ Komisija je morala arhivsko gradivo razdeliti v dve skupini, ki ju je v inventarju tudi ločeno popisala. Ena skupina gradiva, ki je bila še potrebna za tekoče poslovanje in upravo samostanskih posestev, je morala ostati v samostanu, medtem ko je bila druga skupina, ki je bila za tekoče poslovanje brez pomena, določena za prevoz v Ljubljano.

Arhivsko gradivo, ki naj bi ostalo v Kostanjevici, je bilo v inventarni knjigi popisano pod 128 zaporednimi števkami na fol. 193—199. Omenjeni material je bil predvsem iz 18. stoletja ter je obsegal normalije, urbarje, desetinske in gorninske in druge registre, protokole gorskih pravnih ter različne spise. Gradivo je bilo izročeno Janezu Krstniku Ziererju, deželnemu sodniku v Kostanjevici, za čas do formiranja upraviteljskega urada državne domene v Kostanjevici.²² Vpogled v to, kakšen material je tedaj ostal v Kostanjevici, pa nam poleg inventarja daje tudi seznam gradiva, ki si ga je leta 1889 izbral Kranjski deželni muzej za svoj arhiv.²³

Ves ostali material pa so v skladu z gubernialno odločbo z dne 23. februarja 1786 (došlo v Kostanjevico 7. marca) komisarji 13. aprila istega leta izročili Kmetijski družbi v Ljubljani. To gradivo, ki je bilo za tekoče poslovanje brez vrednosti in ki je obsegalo tako dokumente, nanašajoče se na duhovne zadeve samostana kot na zadeve njegovega gospodarstva, je bilo popisano po serijah (22 skupin) od črke a do u pod 473 zaporednimi števkami na fol. od 200—272.²⁴ Iz popisa gradiva, ki ga je leta 1889 prevzel deželni muzej, je razvidno, da je bilo tedaj prevzetega veliko gradiva, ki bi tako po popisu iz leta 1786 kakor tudi po svojem značaju moral že ob ukinitvi samostana v Ljubljano.

Z arhivskim gradivom gosposčin in graščin, ki jih je samostan imel v času svoje ukinitve oziroma kdaj prej, je komisija ravnala enako kot z gradivom samostana. Tako je komisija arhiv gospostva Klevevž, ki ga je samostan kupil leta 1719 od stiškega samostana,²⁵ razdelila po enotnem načelu med Andreja Peternela, novega graščinskega upravitelja, in Kmetijsko družbo v Ljubljani, ki je 13. aprila 1786 prevzela tudi arhiv samostanske graščine Grundelj pri Šentvidu pri Stični.²⁶ Kmetijski družbi pa je bil tedaj izročen v hrambo del

arhiva samostanske gosposčine Mehovo-Ruperč vrh, ki jo je imel konvent od leta 1726,²⁷ in del arhiva graščine Radelce, katere lastnik je bil samostan v času od 1714 do 1728.²⁸

Arhivsko gradivo samostana, ki je bilo poslano v Ljubljano, je bilo zavarovano pred propadanjem, pač pa je gradivo, ki je ostalo v Kostanjevici doživljalo enako žalostno usodo kot samostanska cerkev in konec koncev ves samostanski kompleks. V kako žalostnem in zanemarjenem stanju je bila cerkev in samostanska okolica npr. sredi preteklega stoletja, nam zgovorno priča neznani popotnik, ki se je tedaj napotil v Kostanjevico in v nekdanji samostan.²⁹ O stanju in hrambi arhivskega gradiva leta 1889 pa nam poroča J. Wallner, ki nam podaja v svojem opisu naravnost pretresljivo podobo stanja arhivskega gradiva, spravljenega v nekdanjem samostanu. Ker je samostansko gradivo v teku časa za uradniško poslovanje postalo brezpredmetno, ni zanj nihče skrbel ter je bilo prepuščeno mišim in rokam, ki niso poznale njegove cene in niso razumele njegove govorice.³⁰

Ustanovitev deželnega muzeja na Kranjskem leta 1826 in Muzejskega društva za Kranjsko leta 1839 je obvarovala mnogo dragocenih arhivalij pred uničenjem in izgubo. Medtem ko so namreč do tedaj zbirali arhivsko gradivo, predvsem seveda listine, posamezni ljubitelji starin, ki so nam večkrat s svojo zbirateljsko strastjo, ki pa večkrat ni poznala prave vrednosti dokumentov, ohranili tako rekoč nevede veliko za zgodovino pomembnega gradiva, pa se je odslej pričelo s sistematičnim zbiranjem določenih kategorij arhivskega gradiva. Tako je pri deželnem muzeju nastajala predvsem z darovi in volili arhivska zbirka, ki je bila z ostalimi muzejskimi zbirkami v licejskem poslopju. Leta 1844 pa je nastalo novo središče, pri katerem so se zbirale arhivalije, namreč Historično društvo za Kranjsko, ki si je v svojem statutu zadalo nalogo ustanoviti tako imenovani »domovinski« arhiv.³¹

Tudi Historično društvo si je večino svojega arhivskega gradiva, predvsem seveda listine, pridobilo zlasti z darovi, ki jih je objavljalo v svojem glasilu »Mittheilungen des historischen Vereins für Krain«. Društvo je že leto po svoji ustanovitvi naročilo svojemu članu Francu pl. Hermannsthalu, da pregleda nekatere pomembne arhive na Kranjskem. Hermannsthal je tako poleti leta 1845 pregledal arhive gospostev Turjaka, Šrajbarskega turna, Rakovnika in Kostanjevice ter arhiv mesta in kapucinskega samostana v Krškem.³² Sad tega pregleda je bil, da je društvo dobilo z dekretom dvorne komore z dne 5. decembra 1846 od upraviteljskega urada državne do-

mene Kostanjevice v hrambo in uporabo 20 listin iz časa od ustanovitve samostana pa do leta 1726 ter protokol zaslišanj pri deželnem sodišču Pleterje za leta 1778 in 1779.³³ Tedaj so bile društvu izročene najstarejše in najpomembnejše samostanske listine, zadevajoče tako spiritualia kot temporalia. Med izročeni listinami je bila tudi ustanovna listina ddo. 1249, maj 8., ki pa je bila že tedaj močno poškodovana in brez pečatov. Med pomembnejšimi listinami naj navedemo papeške bule in njih vidimuse, tako Bonifacija IX. ddo. 1393, oktober 31., Stična, Inocenca VIII. ddo. 1491, december 17., Šmarje, Bonifacija IX. ddo. 1401, marec 30., Rim, Siksta IV. ddo. 1475, april 10., ter Inocenca XII. ddo. 1693, december 10., Rim. Med listinami sta zastopani tudi dve baselskega cerkvenega koncila, listina ddo. 1437, september 5., Basel ter listina ddo. 1444, april 5., Basel. Med njimi najdemo tudi vladarske, tako vidimus listine cesarja Friderika III. ddo. 1468, junij 25., avstrijskega nadvojvode Ferdinanda ddo. 1598, maj 22., Gradec, ter patent cesarja Karla VI. ddo. 1726, maj 29., Laxenburg. Ostale listine pa datirajo v čas od leta 1522 do leta 1649 ter se nanašajo na gospodarske zadeve samostana. Naj omenim, da od naštetih listin manjkata danes v Arhivu Slovenije dve: listina iz leta 1522 ter iz leta 1698. Društvo pa je večalo svojo arhivsko zbirko tudi z darovi posameznikov; tako je dobilo v letu 1845 od novomeškega okrožnega zdravnika Jožefa Unterluggauerja zamenjalno listino kostanjeviškega samostana iz leta 1751.³⁴ Društvo pa si je zastavilo za cilj tudi publiciranje listin, in izmed kostanjeviških je bila ustanovna listina objavljena kar dvakrat, in sicer leta 1847 in leta 1860.³⁵

Na občnem zboru društva leta 1859 je dr. E. H. Costa ponovno predlagal, naj bi deželna vlada ali pa stanovski odbor ustanovila deželni arhiv, do česar pa ni prišlo, pač pa se je v naslednjih letih močno razširila arhivska zbirka pri muzeju; ta je sprejemal in v svojih rokah skoncentriral material, ki je bil dotlej na različnih krajih. Ker je Historično društvo že leta 1867 prenehalo delovati, je občni zbor leta 1885 sklenil predati svojo zbirko muzeju.³⁶ Tako se je torej tedaj velik del kostanjeviškega arhivskega gradiva zbral na enem mestu.

Potem ko je bilo pri deželnem muzeju skoncentrirano najpomembnejše arhivsko gradivo in ko se je to skupaj z muzejskimi zbirkami leta 1887 preselilo v novo poslopje, so začeli misliti na pridobitev arhivskega gradiva, ki je propadalo na terenu. Za svojo pomembno nalogo si je tedaj muzej zastavil pridobitev tistega gradiva, ki ga ob ukinitvi obeh cistercijanskih samostanov na Kranjskem niso

pripeljali v Ljubljano. Ni pa imel muzej namena pripeljati vsega arhivskega gradiva v Ljubljano, temveč le izbor iz tistega gradiva, ki je nastalo pred ukinitvijo samostanov, torej pri Kostanjevici pred letom 1786, in gradivo, ki je nastajalo v zvezi z ukinitvijo samostanov. V primeru kostanjeviškega samostana je izbor prekoračil letnico 1786 le tedaj, če je šlo za pomemben material, za material, s katerim se je kompletirala ali samostanska zbirka (npr. urbarji) ali pa tudi zbirka drugih provenienc (npr. normalije). Muzej je imel namen zbrati tudi ves material, ki je nastal v času francoske okupacije (1809—1814). Vodstvo muzeja je zaprosilo domensko upravo v Gorici, da se muzeju dovolj pregledati v Kostanjevici shranjeno gradivo in si iz njega odbrati pomembnejši material. Uprava je bila voljna muzeju izročiti za zgodovino pomemben material, vendar pa s pogojem, da se gradivo natančno pregleda in popiše ter označi tisto gradivo, ki bi ga muzej želel imeti. Leta 1889 je dobil muzej dovoljenje za pregled in izbor arhivskega gradiva tudi od ministrstva za poljedelstvo.³⁷

Omenjeno nalogo je deželni muzej poveril profesorju Juliju Wallnerju, ki mu je pri tem pomagal profesor Anton Kaspret. Wallner se je poleti leta 1889 napotil v Stično in Kostanjevico, kjer se je lotil pregleda, izbora in popisa arhivskega gradiva, ki ga je našel v severnem traktu samostanskega poslopja v prvem nadstropju nekdanje samostanske kašče. Prostor, v katerem je bilo gradivo, je bil velik in suh, toda popolnoma neurejen in dostopen mišim, ki so uničile in ponesnažile del gradiva. Gradivo je bilo naloženo v dolgih vrstah na tleh, delno spravljeno v zabojih in na policah, deloma pa zmetano na približno 1 meter visok kup, ki ga je pokrivala plast več tisoč starih davčnih knjžic. Ker je material bil neurejen in ker o kakih seznamih ali registrih gradiva ni bilo sledu in ker je bilo treba pregledati več kot za vagon knjig in spisov, je bilo to delo izredno težavno in zamudno. Kljub vsem težavam pa je Wallner gradivo v dveh dneh pregledal, ga odbral in sumarično popisal. Njegov spisek je tedaj obsegal 283 številnk knjig in fasciklov. V istem prostoru so bili spravljene tudi akti nekdanjega mirovnega sodišča Kostanjevice in domenske uprave, ki pa jih v izbor niso vključili, ker so tedaj menili, da so za zgodovino nepomembni. Tako je omenjeni material čakal na svoj čas, pri tem pa žal delno tudi propadal.

Deželni muzej pa si tedaj ni pridobil samo izbora iz gradiva samostanske provenienc, ampak še tudi precej drugih provenienc. Po ukinitvi upraviteljskega urada državne domene Kostanjevice je prevzela arhivalije, ki

so ostale ob ukinitvi samostana leta 1786 v Kostanjevici in poznejšo registraturo gozdna in domenska uprava v Kostanjevici, ta pa je hranila tudi arhiv samostana in gospodstva Pleterij, del arhiva upraviteljskega urada združenih državnih posesti v Novem mestu, imenja Radeč, avgušinskega konventa v Ljubljani ter občin Cerkelj, Čateža, Kostanjevice in Šentjerneja ter sodišča kantona Mokronog, ki je imel svoj sedež na gradu Klevevžu. Vse omenjeno gradivo je tedaj muzej označil kot kostanjeviški arhiv ter ga prevzel 30. avgusta 1889.³⁸

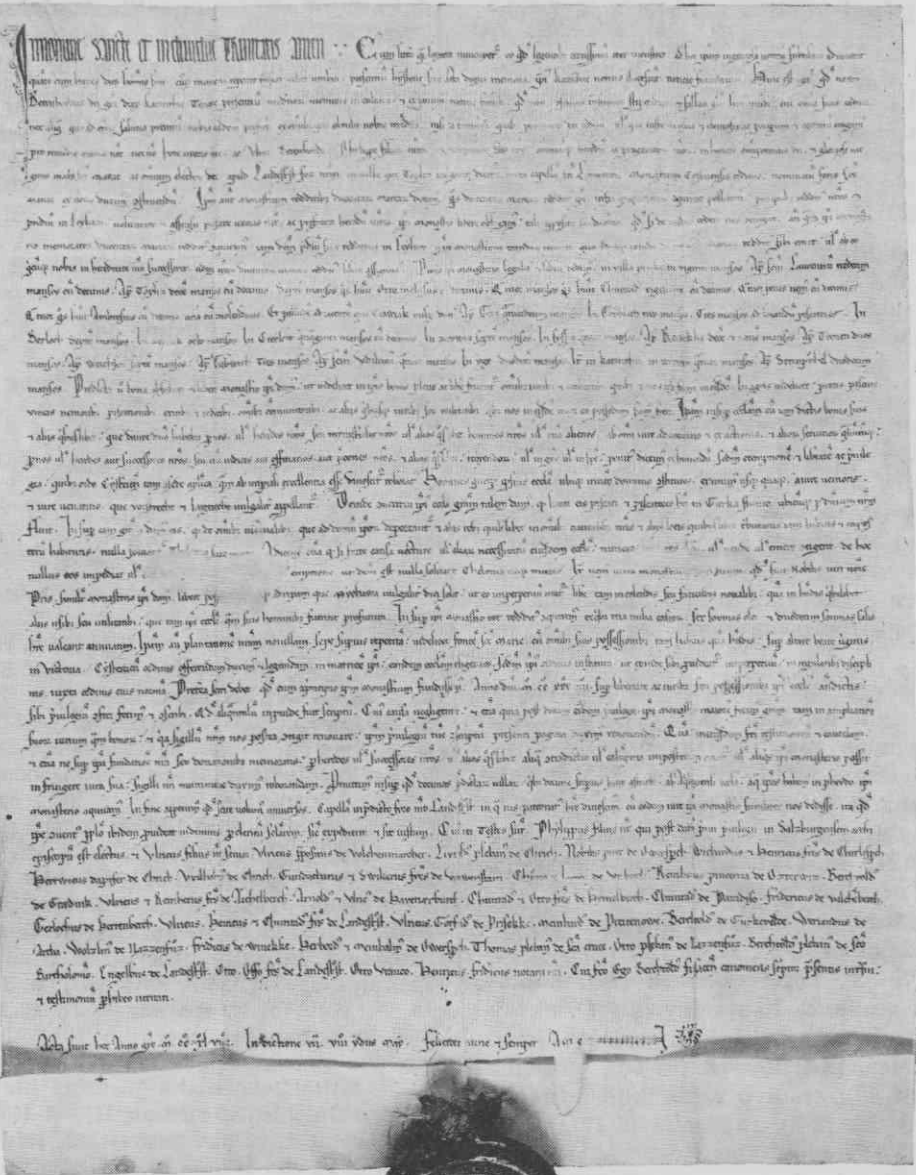
Pretežni del arhivskega materiala, ki ga je Wallner odbral, se je nanašal na gospodarske in upravne zadeve samostana ter na zadeve posesti, ki jih je imel samostan ob svoji ukinitvi oziroma kdaj prej. Dokumenti, ki so zadevali samostanska temporalia, so se pričeli s 17. stoletjem in so segali v obdobje delovanja državne domene Kostanjevice. Znatno manjši del gradiva pa se je nanašal na duhovne zadeve samostana, to je na spiritualia, in to predvsem na zadeve samostanu inkorporiranih fara za obdobje od 17. do 19. stoletja. Izbrani material je sestavljal obsežne serije, delno pa omogočil, da so se z njim dopolnile in izpopolnile serije, ki so že bile v deželnem muzeju.

Naj na kratko naštejemo najboljše in najpomembnejše serije arhivskega gradiva ter posamezne arhivske enote, ki so za proučevanje zgodovine samostana izredno važne in pomembne, ki si jih je muzej pridobil šele ob koncu stoletja. Številčno zelo močno serijo so sestavljali urbarji (temeljni in priročni). Samostanskih urbarjev je bilo šest za čas od 1660 do 1785, kostanjeviškega gospodstva pa dvaintrideset za obdobje od 1625 do 1794. Drugo zelo močno serijo so sestavljali desetinski registri od leta 1663 do leta 1783 (18 kosov), nato registri vrečne in žitne desetine ter desetine od krčevin in lazov ter mladežne za obdobje 1705—1768 (8 kosov). Številni so bili tudi registri gornine in vinske desetine tako samostana kot gospodstva Kostanjevice za čas od leta 1613 do leta 1803. Omembe vredni so tudi samostanski inventarji iz 17. in 18. stoletja (3 kosi), Računska knjiga opata Jurija Sagoschena za čas od leta 1638 do leta 1659, criminalia in iustitialia kostanjeviškega deželskega sodišča od 16. do 19. stoletja, beležke za zgodovino samostana iz 18. stoletja, patentni in normalije večinoma iz 18. in 19. stoletja ter vrsta spisov iz obdobja francoske okupacije. Naj omenimo tudi gradivo samostanu inkorporiranih fara in njihovih filial, sv. Jakoba v Kostanjevici, sv. Križa na Podbočju pri Kostanjevici, sv. Jurija na Čatežu, sv. Petra v Gorenjem Mokronogu, sv. Ruperta na Vidmu, sv. Lavrencija v Bre-

žicah, sv. Janeza Krstnika na Kovorju, Vivodine in Žumberka. Gradivo, ki je zadevalo tako duhovne zadeve fara kot njihove gospodarske zadeve, je bilo v glavnem iz 17. in 18. stoletja. Gradivo, nastalo pri gosposčinah in graščinah, ki so bile v času ukinitve samostana v njegovih rokah, pa je obsegalo predvsem dominicalia in rusticalia, urbarje, desetinske registre, gorninske registre, in to iz časa 17. in 18. stoletja.

Analitični inventar kostanjeviškega arhiva nam dokazuje, da nekaterih arhivalij, ki jih najdemo v Wallnerjevem seznamu iz leta 1889, danes ni med ostalim kostanjeviškim gradivom v Arhivu Slovenije. Naj navedem samo zelo lep urbar kostanjeviškega gospodstva iz leta 1625. Čeprav je omenjeni urbar naštet med urbarji gospodstva, pa ga danes najdemo v novomeški študijski knjižnici. Zanj vemo le, da je bil v posesti krškega trgovca in zbiralca starin Engelsbergerja in da je prišel po vojni v knjižnico preko Okrajnega centra v Novem mestu.³⁹ Nekateri primeri pa nam tudi dokazujejo, da so posamezni dragoceni arhivski kosi ostali v kostanjeviškem samostanu tudi še po letu 1889. Kot primer naj navedemo protokole gorskih in kvaternih pravnih iz 17. stoletja, ki so ležali med staro šaro pri gozdni domenski upravi prav do konca stare Avstrije. Protokole je odkril zgodovinar A. Kaspret ter jih skrivaj vzel in odnesel M. Dolencu v Gradec, ki jih je obdelal in na osnovi njih napisal svojo razpravo o pravosodstvu kostanjeviške opatiije v letih 1631 do 1655.⁴⁰ A. Kaspret je nato foliant skrivaj vrnil na staro mesto, kjer je ta čakal do konca vojne, ko je bil izročen deželnemu muzeju.⁴¹ Zanimiva je tudi usoda urbarja kostanjeviškega gospodstva iz leta 1588. M. Dolenc ga pred prvo vojno citira na več mestih v zgoraj omenjeni razpravi, ki jo je pisal za časa svojega službovanja v Gradcu.⁴² Urbar je vpisan v inventarju Štajerskega deželnega arhiva leta 1959, nahaja pa se v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.⁴³ Urbar je moral biti leta 1845 vsekakor v Gradcu, ker je bil tedaj tod narejen njegov uradni prepis.⁴⁴ Če primerjamo citate pri Dolencu s tekstom originala in prepisa, ugotovimo, da je Dolenc uporabljal po vsej verjetnosti original. Torej je bil originalni urbar v času, ko je Dolenc živel v Gradcu, še tam. Ostaja nam odprtih dvoje vprašanj. Kdaj in po kaki poti je original prišel v Maribor? Prepis hrani danes Posavski muzej v Brežicah, kamor je po vsej verjetnosti prišel iz Engelsbergerjeve zbirke, vendar pa tudi v njegovem primeru ostaneta čas pridobitve in pot, po kateri je prišel tja, nepojasnjena.

Po prvi vojni so se začeli slovenski kulturni krogi močneje zanimati za stavbni kompleks

Faksimile samostanske ustanovne listine Bernarda Spanheimskega iz leta 1249 (Arhiv Slovenije)

kostanjeviškega samostana, za ta eminentni kulturni spomenik med slovenskimi umetnostnimi spomeniki. Tedaj je odšel po nalogu spomeniškega urada v Kostanjevico tedanji deželni konservator Fr. Stelè, da bi ugotovil, kaj bi bilo treba storiti za ohranitev tega enkratnega spomenika. O svojem obisku je poročal v Zborniku za umetnostno zgodovino. Fr. Stelè je tedaj našel v samostanskem traktu nasproti prezbiterija cerkve dva kupa arhivalij, ki sta bila po njegovem mnenju za

gozdno skrbništvo brez pomena. Spomeniški urad se je tedaj dogovoril z gozdnim ravnateljstvom v Ljubljani, da se te arhivalije deponirajo kot last gozdne uprave v arhivu deželnega muzeja v Ljubljani in da konservator opravi prevoz gradiva na stroške spomeniškega urada.⁴⁵

Z vso upravičenostjo lahko trdimo, da je spričo burne usode, ki jo je kostanjeviško arhivsko gradivo doživljalo po razpustitvi samostana, in spričo odisejade, ki jo je napra-

vilo, bilo precej gradiva uničenega in izgubljenega in da se gradivo hrani tudi v privatnih rokah. Po pripovedovanju Kostanjevčanov naj bi bilo precej arhivalij v nekdanjem samostanu še tik pred drugo vojno. Naj omenim, da je po vojni dobil Posavski muzej v Brežicah v dar sveženj kostanjeviških arhivalij, in sicer listine in njih prepise ter spise iz časa od konca 16. do 18. stoletja.⁴⁶

Deželni muzej je označil kot kostanjeviški arhiv ne samo gradivo, ki je bilo dejansko samostanske provenience, ampak tudi tisto, ki ga je imela v hrambi gozdna in domenska uprava v Kostanjevici in ki je bilo popolnoma tuje provenience, tako arhiv samostana in gospostva Pleterij, del arhiva upraviteljskega urada združenih državnih posestev v Novem mestu, sodišča Mokronog ter imenja Radeče, avguštinskega konventa v Ljubljani in gradivo več dolenjskih občin. Ob preureditvi arhiva je to gradivo bilo ločeno od kostanjeviškega ter postavljeno kot samostojni fondi.⁴⁶

Danes obsega fond kostanjeviškega arhiva, označen s signaturo Sam. A II, in za katerega je delno izdelan analitični inventar, 94 knjig in fasciklov za obdobje od leta 1282 do leta 1843.⁴⁷ Preko 170 kostanjeviških listin pa je seveda v zbirki listin, ki so nastale v času med leti 1249 in 1761.⁴⁸ Fond je urejen po shemi za ureditev graščinskih arhivov, njegova struktura pa je takale: knjige-normalia (1-7), dominicalia (8-9), rusticalia (10-78), iustitialia (79-83), korespondenca (84), nabor-nookrajna gosposka Kostanjevica (85), okrajna gosposka Kostanjevica (86), graščine Grundelj, Radelca in Klevevž (87-88), graščina Klevevž (89-90); gradivo v fasciklih-normalia (1), dominicalia (2-6), rusticalia (7-12), ecclesiastica (13-15), iustitialia (16-27), korespondenca (28-34), okrajna gosposka Kostanjevica (35-37), nabor-nookrajna gosposka Kostanjevica (38), graščina Grundelj, Radelca in gosposčina Klevevž (39), gosposčina Klevevž (40-41), gosposčina Mehovo (42) in extranea (43).⁴⁹

Kljub pomembnosti in starosti kostanjeviškega arhiva so bili iz njegovega fonda doslej publicirani le posamezni drobci. Pač pa je bila doslej publicirana vrsta starejših kostanjeviških listin ali pa so bili izdani njih registri. Prva kostanjeviška listina, ustanovna listina iz leta 1249 je bila publicirana že leta 1847 in nato leta 1860.⁵⁰ Sistematično je pri nas prvi začel izdajati listine Franc Schumi, ki je objavil tudi šestnajst kostanjeviških ter izdal regeste k listinam za čas od leta 1232—1321. leta.⁵¹ Posamezne kostanjeviške listine so bile publicirane ali pa izdane v obliki regestov tudi v publikacijah Historičnega društva za Kranjsko, v Smičiklasovem Diplomatičnem

zborniku,⁵² v Monumentih A. Jakscha,⁵³ ter v Gradivu za zgodovino Ljubljane.⁵⁴ Sicer glede na svoj obseg skromno, toda skoraj kompletno zbirko regestov kostanjeviških listin pa nam je izdal 1930 Fran Pokorn v Zborniku za umetnostno zgodovino. Zbirka obsega regeste 173 listin za čas od leta 1232 (Pokorn 1230) do leta 1762.⁵⁵

OPOMBE

1. Npr. transumpt listine ddo. 1258, pred sept. 21. 1405, oktober 11. v AS Sam. A II, fasc. 2 (prepis). — 2. A. Wolf, Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782-1790, Wien 1871, str. 54. — 3. I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima I, Split 1963, str. 319. — 4. M. Pivec-Stelè, Srednjeveške knjižnice v Sloveniji, Knjižnica XV, 1971, str. 87. — 5. Prim. L. J. Lekai, Geschichte und Wirken der Weissen Mönche, Köln 1958. — 6. AS Sam. A II, fasc. 4. — 7. Ibidem. — 8. Ibidem. — 9. Arhiv samostana Rein, B XIV (1736, avgust 2., Ljubljana) in AS Vic. arhiv I 26, LXXII-7, Prim. Fr. Schumi, Archiv I, št. 13, str. 29. — 10. AS Sam. A II, fasc. 28. — 11. AS Sam. A II, fasc. 28 (Zadeve protiopatov Jakoba in Arnolda). — 12. AS Sam. A II, fasc. 29. — 13. W. Milkowicz, Die Klöster in Krain, Studien zur österreichischen Monasteriologie, Wien 1889 (sep.), str. 200., ter R(obert) S(enn), Archivalische Ueberrste von Landstrass, Cistercienser-Chronik XXIX, 1917, str. 265-266. — 14. A. Wolf, o. c., str. 41 in 146. — 15. M. Kos-Fr. Stelè, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, Ljubljana 1931, str. 1. Prim. K. Stefan, Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach, MMK XX, 1907, str. 16 in 20. — 16. A. Wolf, o. c., str. 42. — 17. S. Laschitzer, Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive der aufgehobenen Klöster in Oesterreich, Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung II, 401-440. — 18. W. Milkowicz, o. c., str. 202. — 19. Ibidem, in A. Wolf, o. c., str. 147. — 20. AS Sam. A II, knjiga št. 9, in A. Wolf, o. c., str. 147. — 21. AS Sam. A II, knjiga št. 9. — 22. Ibidem: »Diese Acten sind alle dem Hofrichter Johann Baptist Zierrer in die Verwahrung von Seite der Aufhebungsrommission übergeben worden.« Popis tega gradiva z majhnimi spremembami se hrani v AS Sam. A II, fasc. 4. — 23. J. Wallner, Eine archivalische Nachlese in Landstrass und Sittich, MMK III, 1890, 207-216, ter MZK NF XXI, 1895, str. 60-61. — 24. AS Sam. A II, knjiga št. 9: »Nachfolgende briefliche Urkunden, welche zwar zu diesen Stift gehörig waren, und in dem Archiv aufbewahrt vorgefunden, sind mit den übrigen Schrifften nach Laybach abgeschicket, und Inhalt Gubernial-Verordnung dato Gratz den 23. ten Febr., Empfang Landstrass den 7. ten März 1786 sub Lit. A der Oeconomie Gesellschaft vermöge Original-verzeichnuss dato Laybach den 13. ten April 1786 übergeben worden.« — 25. J. Benkovic, Analecta aus der Geschichte der Klöster Sittich und Landstrass, Cistercienser Chronik IX, 1897, 74-79. — 26. AS Imenjska knjiga (1662-1756). — 27. I. Vrhovec, Zgodo-

vina Novega mesta, Ljubljana 1891, str. 3. — 28. Listini 1714, maj 22. in 1728, april 16. v AS Sam. A II, fasc. 2. — 29. -lž-, Popotovanje v kostanjevski samostan, Slovenija 1848, list 28, str. 112. — 30. J. Wallner, o. c., str. 208. — 31. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, str. 9. — 32. MHK XV, 1860, str. 20—22. 33. MHK II, 1847, str. 76 in 88-89. — 34. MHK I, 1846, str. 28. — 35. MHK II, 1847, 87-88 in 111-112. MHK XV, 1860, 18-20. — 36. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 9. — 37. J. Wallner, o. c., str. 207. — 38. Analitični inventar kostanjeviškega arhiva v Arhivu Slovenije (tipkopis). — 39. Prim. J. Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625, 1970, str. 3-5. — 40. Pravosodstvo kostanjeviške opatije v letih 1631 do 1655, ČZN XI, 1914. Isti, Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja, ZZR III, 1923-24, str. 1. — 41. Ibidem. — 42. Pravosodstvo kostanjeviške opatije, str. 33, 37 in 50. SBL I, str. 139. — 43. Vodnik po arhivih

Slovenije, Ljubljana 1965, str. 154. F. Posch, Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz 1959, str. 164. — 44. Prepis je danes v Posavskem muzeju v Brežicah pod inv. številko K 731. — 45. ZUZ I, 1921, str. 82. — 46. Analitični inventar v arhivu Slovenije. — 47. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 142. — 48. Listina z datacijo 1232 je po mnenju prof. M. Kosa nepristna. Prim. tudi A. Jaksch, Monumenta IV, št. 2475, str. 401. — 49. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 142. — 50. MHK II, 1847, str. 87-82 in 111-112. MHK XV, 1860, str. 18-20. — 51. Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain II (1884—1887) ter Archiv für Heimatkunde I-II (1882-1887). — 52. T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 1102-1373. (1904-1916). — 53. Monumenta historica ducatus Carinthiae I-IV (1896-1915). — 54. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I-XII, (1956-1968). — 55. ZUZ X, 1930, str. 8-21.

